

OM DEN RUMSLIGA VÄNDNINGEN OCH RUMMET FÖR HISTORISK TOLKNING

'History takes place' börjar vara en vanlig metafor som kallar konstvetare, arkitekter, kultur- och samhällsvetare samt historiker att vända blicken mot topografin och läsa tidens förändring i en ort eller en plats. Oftast framträder staden, dess byggnader, gatusträckningar, parker, stadsplaner eller monument som källa för att utläsa en historisk, samtida eller framtida förändring.

Text: Holger Weiss

Platser, städer, byar och landskap, regioner och till och med kontinenter, är inte bara punkter och ytor på en fysisk karta utan är lika mycket symboliskt och politiskt kodade lokaliteter eller enheter – aldrig statiska, sällan okomplicerade, ofta omtvistade. För att ta ett exempel från vår närhistoria och närmiljö: orten mitt emot Helsingfors som idag officiellt heter Tallinn på alla språk hette Reval på svenska, danska och tyska fram till 1940-talet, (på finska Rääveli); Tallinn blev stadens officiella namn den 24 februari 1918. Namnbytet symboliserade Estlands självständighet och efter den tysk- och svenskspråkiga minoritetens flykt under slutskedet av Andra världskriget blev orten estnisk med en småningom allt mera närvarande rysk minoritet. Staden i sig försvann inte trots namnbytet, dess förflutna liksom även dess nutid bildar ett rum där en myriad av berättelser finns kvar i olika form av materiella och immateriella fotspår – som antingen kan förträngas eller upptäckas.

Insikten om att det förflutna alltid finns närvarande i nuet är knappast någon sensationell ny ståndpunkt – humanistens credo bygger sedan länge på denna insikt. Likaväl är påståendet om att det förflutna tolkas och kodas politiskt av sin samtid numera föga revolutionerande. I och med att både det förflutna och det samtida – man vågar även påstå: det framtida – även har en geografisk – rumslig – dimension innebär det förflutnas närvaro i samtiden att denna samtidigt politisering har en rumslig dimension. Striden om Bronsstatyns (om)placering i Tallinn för ett antal år sedan är ett exempel på sammanflätningen av historiens och rummets politisering.

I och för sig verkar rummets politisering – tyvärr – vara en grundbult i mänsklighetens historia och kan uppfattas vara ett av de centrala axiomen i vilket som helst historiskt perspektiv – ett mikro- eller lokalhistoriskt, ett meso- eller regionalhistoriskt eller ett makro- eller globalhistoriskt sådant. Svenskfinland beklagar domänförluster, i norra Ghana artikulerar dagomba- och konkombaintellektuella var sin version om vem som har den historiska rätten till kontroll över marken, och frågan om Kashmirs och Punjab tillhörighet håller fortsättningsvis Pakistans och Indiens ar-

mée på helspänn. Minst känd hos oss är kanske politiseringen av rummet och historien i norra Ghana. I början av 1990-talet utkämpades här en rad väpnade konflikter mellan olika etniska grupper, den mest blodiga och svårlösta var det så kallade Guinea Fowl War år 1994 mellan dagomba och konkomba.

Inbördeskriget i norra Ghana handlade inte enbart om kontrollen över odlingsmark utan fick även en historisk dimension: vem hade tolkningsrätten till det förflutna och hur skulle det tolkas? Frågan komplicerades ytterligare genom att konflikten fick en religiös och maktpolitisk dimension – dagomba är numera huvudsakligen muslimer, konkomba delvis kristnade; konflikten utkämpades huvudsakligen i Northern Region som är en del av Ghana som grundlagsenligt är en sekulär stat som består av ett dualt politiskt system: de statliga myndigheterna vid sidan om de så kallade Traditional Rulers som är utanför den statliga sfären men har kontrollen över jorden. Northern Region består av två traditionella politiska enheter, riket Gonja och riket Dagbon, i det senare är Ya Na härskaren och de olika lägre traditionella makthavarna i riket är nästan uteslutande dagomba. Dagombaversionen av historien är att de erövrade området för omkring 500 år sedan och att rätten till en maktposition – och därmed kontrollen över jorden – är förbehållen någon av dagombaöverhöghetens ättlingar.

Denna version av både det förflutna och samtiden kodifierades i regionen när den koloniala administrationen byggdes upp. I klartext etablerades en föreställning av det förflutna som tillskriver dagomba kontrollen över konkomba.

Dagombaversionen av det förflutna var dock en fiktion i den mening att redan de tyska och brittiska kolonialherarna måste medge att någon dagombaöverhöghet över konkomba var chimär. Ett återkommande tema i kolonialrapporterna är uppgifter om konkombagrupperns bångstyrighet och att de lokala dagombahärskarna varken vågade eller kunde kontrollera dem. Situationen tillspetsades under den postkoloniala perioden i och med att de koloniala strukturerna lämnades intakta och integrerades i den självständiga staten Ghana. Dagombaversionen av historien avvisades av konkombagrupper som inte enbart hegemonisk utan felaktig och förtryckande. I sin framställning av det förflutna hade konkomba aldrig varit underkastade dagomba; i stället borde ett eget Konkombaland (som sammanfaller med östra

delen av Dagbon inklusive dess huvudstad Yendi) etableras och/eller (det senare i en mera moderat version) konkomba borde ersätta dagombahärskarätterna som makthavare i de regioner som bebos av konkomba.

I abstrakta termer kan man tolka exemplet från Tallinn och norra Ghana som hur en punkt eller ett tvådimensionellt fält blir ett tredimensionellt (eller t.o.m. n-dimensionellt) rum. Ett tredimensionellt rum är mer än en tvådimensionell arena och scen för olika handlingar och yttringar, det är summan av alla förflutna, samtida och tänkta framtida handlingar, tankar, bemödanden och föreställningar. Det är samtidigheten som är vår utmaning – vi kan varsebli, tänka och studera den men dess återgivning på ett tvådimensionellt plan är en omöjlighet.

Framställningen av denna samtidighet innebär en tolkning och gallring av alla oändligt många punkter och relationer mellan punkter som teoretiskt sett ingår i ett tre- eller mångdimensionellt rum. När spationauten eller upptäcka-

Ett tredimensionellt rum är mer än en tvådimensionell arena och scen för olika handlingar och yttringar, det är summan av alla förflutna, samtida och tänkta framtida handlingar, tankar, bemödanden och föreställningar. Det är samtidigheten som är vår utmaning – vi kan varsebli, tänka och studera den men dess återgivning på ett tvådimensionellt plan är en omöjlighet.

ren av rummet – det må vara en historiker, en kulturvetare eller en geograf – sammanfattar sina uttolkningar av rummet har hon eller han redan gjort minst tre val. Det ena är valet av fixpunkt: vad eller vem som skall studeras; det andra är valet av perspektiv: fixpunkten i helheten, kanske vice versa, eller fixpunktens relation till andra fixpunkter. Det tredje valet bryter upp samtidigheten och n-dimensionen: dispositionen i framställningen eller berättelsens tågordning. Det sista valet innebär även att en tvådimensionell yta automatiskt har en inbyggd kronologi (vilket bryter mot n-dimensionens samtidighet).

Anta att jag genom de två första valen lyft fram punkten P:s relationer till alla andra samtida punkter i rummet R vid en bestämd tidpunkt. Exempelvis: i ett auditorium föreläser en professor medan studenterna lyssnar förstrött på. Föreläsningssituationen inbegriper tre fixpunkter som i sig själv bildar egna rum: professorn A som kanske samtidigt tittar ut genom fönstret och tänker att det vore skönt att åka till landet, student B som öppnat sin laptop och läser tidningen och student C som försöker uppfatta vad professorn nyss avsåg med rumslighet och samtidighet. Situationen – ifall auditoriet skulle befinna sig i ett vakuum – skulle således uppta minst fyra rum nämligen själva auditoriet R samt fixpunkterna A, B och C och beroende på ordningsföljden i min analys finns det 15 möjliga presentationer att välja emellan för att

beskriva de möjliga samtida relationerna. Hanterligheten kräver kanske ett fjärde val – avgränsning och förenkling – för att minska antalet presentationsmöjligheter.

Å andra sidan befinner sig ett bestämt rum sällan i ett vakuum utan ingår i ett obestämt antal större helheter. Seminarierummet finns i ett bestämt hus i ett bestämt kvarter i en bestämd stad osv; i seminarierummet hänger tavlor på tidigare professorer, kartor som använts av dessa under sina föreläsningar, möbler från olika årtionden, en kateder som vittnar om föreläsningarnas tid sida vid sida om datorn och powerpoint tidsåldern. Utanför seminarierummet går kanske i samma ögonblick som professorn tittar ut genom fönstret en student som tittar in i seminarierummet; studenten själv är kanske på väg till ett annat seminarierum... Utanför fönstret som professorn tittar ut genom går kanske en kollega som tittar mot fönstret, denne själv är kanske på väg till en annan byggnad... Annorlunda uttryckt med den tyske historikern **Karl Schlögels** ord: "Alles, was nebeneinander ist, erscheint auf einmal, zu gleicher Zeit, gleichzeitig... Et-

was hat Oberfläche, Tiefe, Farbe, Bewegung, Geruch. Alles hat etwas zu bedeuten: Entfernung, Nähe, Eile, Langsamkeit, Greifbarkeit, Erregung oder Beruhigung. Wenn wir einen Platz betrachten, dann ist es immer der Schnittpunkt von Bewegungen aus verschiedener Richtungen."

Snittpunkten av rörelser kan i enlighet med Schlögel uppfattas vara den punkt i vilken ett i princip oändligt antal berättelser som bildar samtidighetens komplexitet sammanstrålar. Denna insikt kan ytterligare fördjupas genom att se punkten eller det tredimensionella rummet som en analytisk kategori genom att fästa blicken på relationerna mellan olika rörelser och deras position i förhållande till varandra. En aktör kan vara spindeln i ett nätverk och samtidigt en obetydlig kugge i ett annat, vilket i sin tur kan existera parallellt med n-antal andra samtida nätverk. Nätverken bildar aktören A:s handlingsrum: de förbindelser och kontakter A har med andra aktörer kan vara allt från lokala till globala. Samtidigt begränsas dock A:s handlingsutrymme av både interna och externa faktorer. För globalhistorikern är studiet av denna rumslighets komplexitet en utmaning. Framför allt – men inte bara – bereder specifika övergångstider – de som

Reinhard Koselleck beskriver som *Sattelzeit* och Karl Schlögel som *Sandwichzeit* – möjliga 'windows of opportunity' där spationauten kommer åt att studera samtidighetens rumsliga aspekter.

Insikten om samtidighetens och rumslighetens mångdimensionalitet är förvisso inte ett novum ens bland historikerna. Sedan ett par decennier tillbaka har först samhälls- och sedan kulturvetenskaperna genomgått en 'rumslig vändning' som till sist även har diskuterats bland historikerna. Liksom i den tidiga diskussionen om globaliseringsens korta eller

långa historia – där historikerna visserligen var sena att delta i debatten men sedermera med kraft vidhållit att globaliseringen i sig inte är ett postmodernt fenomen utan – beroende på perspektiv och definition av termen – har en tusenårig om inte femtusnårig historia, var historikerna sena med att reagera på denna diskussion. Analogt med globaliseringsdebatten konstaterade ett flertal historiker att rumsligheten i sig inte är något nytt: vilken som helst historisk händelse eller fenomen har en rumslig dimension – ett mötesrum, ett slagfält, en hamnstad, en åker... Så vad är nytt – om alls?

Karl Schlögel konstaterade i förordet till nyttgåvan till sin bok om S:t Petersburg som den moderna epokens laboratorium att han anlagt ett rumsligt-topografiskt perspektiv inte för att applicera en ny modell – då han skrev boken på 1980-talet fanns denna inte ännu – utan att för att som historiker bättre kunna greppa samtidigheten. För Schlögel utgör redan platsbeskrivningen en tidsdiagnos: platsen i sig är inte en text utan bör utforskas utifrån dess materiella dimensioner och på dess egna premisser; medan **Kristian Gerner** tillägger att en platsbeskrivning därutöver kan lägga identiteter, gränser och slitningar i dagen.

Kalla krigets fixpunkt är Berlinmuren medan Ground Zero är platsen för den postmoderna globaliseringens komplexitet. 1900-talets europeiska historia kan berättas genom en uppsjö av plats- och tidsdiagnoser – Sarajevo där möjligheten för en mångkulturell samvaro testades, Auschwitz och Förintelsen, Chestohova och Påvens osynliga divisioner, Mogadishu Avenue och nyfinländarnas närvaro i den finländska vardagen.

Edward Soja och **Saskia Sassen** har framhåvt det som de kritiska samhällsvetenskaperna redan länge varnat för: den postmoderna världens gränser går inte mera mellan stater utan igenom dem; inter- och transnationella förbindelser och kontakter gäller förvisso ännu på en mellanstatlig nivå – nationalstatens död tycks vara förhastad – men i allt högre grad går dessa sammanflätningar förbi den statliga kontrollen, antingen i form av multi- och transnationella bolag, globala finansflöden eller ickestatliga organisationer.

Enligt den franske filosofen och sociologen **Henri Lefebvre** är det fråga om en kamp om vem som kontrollerar och dominerar rummet (platsen i dess n-dimensioner). I och för sig är det mera fråga om en pendelrörelse: just i det ögonblick som tyrannen tror sig ha nått full kontroll över alla och allting uppstår en motrörelse, ett motrum. För Edward Soja handlar det om "An-other Space" eller ett *Thirdspace* som finns i utkanterna, i en självvald periferi, alltid mer eller mindre utanför makthavarnas eller överhöghetens kontroll. Igen, denna insikt är inget nytt för en lyhörd historiker (Soja själv har en bakgrund som historiker och Afrikaforskare!), det må så handla om motsträviga bönder i Österbotten, banditer runt om i den tidigmoderna världen eller libyska och syriska oppositionella i dag. Redan **Ibn Khaldun** försökte fånga denna pendelrörelse i sin undersökning om världshistoriens grundbultar; enligt honom kan man i **Ernst Gellners** sammanfattning tala om en permanent revolution: makthavarna utmanas av sina kritiker som förenar sig med grupper som står utanför hans kontroll, störtar makthavarna och utmanas i sin tur av nya eller gamla kritiker.

Frågan om samtidighetens rumsliga dimension kan även kopplas till konceptet om överlappande rum. Längs med den västafrikanska kusten anlade européerna en rad fort och handelsstationer under den tidigmoderna tiden; den tätaste koncentrationen av dem finns vid Guldkusten där engels-

männen, holländarna och danskarna slutligen under andra hälften av 1700-talet upprätthöll ett 40-tal fort och faktorer, alla intill afrikanska byar eller städer.

I dessa kustsamhällen levde européer, afroeuropéer och afrikaner sida vid sida. Även om dessa samhällen var långt ifrån kosmopolitiska enklaver – kanske närmast atlantiska sådana – uppstod nya sammanflätningar och korsbefruktningar genom den ömsesidiga kontakten. Den mest kreoliserade gruppen var afroeuropéerna. Vissa hade av sina fäder sänts till Europa för att få en västerländsk utbildning, som exempelvis **Christian Protten** som studerade teologi i Köpenhamn och återvände med sin danska hustru till Christiansborg på 1760-talet och förestod mulattskolan i fortet.

De flesta dansk-afrikanerna blev dock soldater och gifte sig med lokala kvinnor, deras ättlingar försvinner därefter ur de danska personalrullarna. För andra innebar den dansk-afrikanska bakgrunden möjlighet att göra sin tids klassresa: tillhörde fadern den danska köpmannakåren och tillhörde modern en välsituerad lokal familj var det fr.o.m. slutet av 1700-talet inte ovanligt att sonen eller sönerna etablerade sig som betydelsefulla handelsmän.

Under 1800-talets första decennier var **Henrich Richter** Danska Västafrikas rikaste och mest betydelsefulla handelsman och byggde Danska Accras största stenhus. Dessa dansk-afrikaner talade såväl danska, engelska, holländska som de lokala afrikanska språken. För Richters del vet man att han även läste ett flertal europeiska språk – han prenumererade bl.a. på engelska tidningar.

Medan konceptet om överlappande rum har visat sig fruktbart att anlägga i studiet av den tidigmoderna atlantiska världens komplexitet, ger konceptet om motrum, överlappande rum och samtidighet fruktbara tolkningsmöjligheter för att greppa mellankrigstidens komplexitet. Utmaningen är att söka sammanbinda ett globalhistoriskt perspektiv med den rumsliga vändningen och på detta sätt – i bästa fall – bereda rum för en inkluderande, postkolonial och kosmopolitisk historiesyn. En ledstjärna kunde eventuellt vara den ghanaiske filosofen och idéhistorikern **Kwame Anthony Appiah**s öppenhet för att se möjligheten i en mångfacetterad verklighet:

"As I grew older, and went to an English boarding school, I learned that not everybody had family in Africa and Europe; not everybody had a Lebanese uncle, American and French and Kenyan and Thai cousins. And by now, now that my sisters have married a Norwegian and a Nigerian and a Ghanaian, now that I live in America, I am used to seeing the world as a network of points of affinity."

Kanske ett dylikt perspektiv även spränger det homogena nationella paradigmet – ty även i Finland ställs vi inför frågan om vems historia som skall inkluderas i berättelsen om vilka vi är, varifrån vi kommer, var vi står idag och vart vi är på väg i morgon?

(Artikeln är en förkortad version av Holger Weiss installationsföreläsning vid tillträddandet av professuren i allmän historia vid Åbo Akademi 2 mars 2012.)

Holger Weiss är professor i allmän historia vid Åbo Akademi